

Јован Р. Бојовић

ЦРНОГОРСКА ЕМИГРАЦИЈА У РУСИЈИ УОЧИ И ЗА ВРИЈЕМЕ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ*

Питање црногорске емиграције** у Русији у току првог светског рата, њено војно и политичко учешће у револуционарним сбивањима у Русији 1917—1921. године до сада није у цјелини сагледавано. Истина, оно је дотицано, али само у оној мјери колико је било везано за неки проблем који је истраживан.¹ О овом питању може се наћи података и у општити радовима, који говоре о Југословенима у Русији за вријеме првог свјетског рата и велике октобарске социјалистичке револуције.²

* Саопштење поднесено на научном окупу Октобарске револуције и народи Југославије, одржаном у Котору 24—28. октобра 1967. године.

** Често се под овим појмом подразумева само политичка емиграција. Ми смо у овом раду тим појмом обухватили и политичку и економску емиграцију, као и омладину која се у Русији школовала.

¹ Димо Вујовић, Октобарска револуција и црногорска емиграција, ИЗ 1959/1, 51—70; Исти, Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962, 267—269.

² Југословенски добровољачки корпус у Русији, Прилог историји добровољачког покрета (1914—1918), Београд 1954; Владо Стругар: Југословенске социјалдемократске странке 1914—1918, Загреб 1953; радови др Богумила Храбака, Рад Пашићевог поузданика у Русији др Радослава Јовановића за време октобарске социјалистичке револуције. Архивски алманах 1958/1; Комитети у југословенској добровољачкој војсци у Русији 1917. г., Институт друштвених наука, Одјелјење за историјске науке, Историја XX века, зборник радова III, Београд 1962; Покушај српске владе да политички користи социјалдемократе 1917—1918. године, Архивски алманах 1962/4; Српски социјалисти у избеглиштву према променама у Русији 1917—1918. године, Историјски гласник 1964/1; Долазак организованих повратника из Совјетске Русије у Југославију 1918—1919. године, Зборник 1966/4, Хисторијски институт Славоније; Југословени учесници октобарске револуције и стварање КПЈ, Зборник Филозофског факултета у Приштини 1966/III; Октобарска револуција и стварање Југославије, Зборник радова у част 50-годишњице валике октобарске револуције, Приштина — октобар 1967; Партијска организација и форуми комуниста Југословена у Совјетској Републици 1918—1921. године, Зборник радова у част 50-годишњице велике октобарске револуције, Приштина — октобар 1967; Учешће Југословена у октобарској револуцији (у рукопису) као и низ мањих радова припремљених за штампу; Никола Пруловић, Југословени у рату и октобарској револуцији, Београд 1962; И. Очак, Из историји участия Югославян в борьбе за победу советской власти в России (1917—1921 гг), Октябрьская революция и зарубежные славянские народы, Москва 1957; Исти, Югославянские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, Москва, 1966; Майя Сумарокова, Сербская социал-демократическая Партия в период первой мировой войны, Новая и новейшая история 1962/5).

Поводом прославе 50-годишњице октобарске револуције, у нашој земљи, под општом темом *Октобарска револуције и народи Југославије* написан је низ радова из те проблематике, па и у њима има података о црногорској емиграцији у Русији у вријеме октобарске револуције и револуционарних збивања.

Што се тиче архивске грађе за изучавање овог питања, она је добрим дијелом још несређена и неприступачна истраживачима. Чува се у нашим и совјетским архивима. Један дио те грађе, који се налазио у нашој земљи, уништен је у току другог свјетског рата. Поред архивске грађе за ово питање нужно је консултовати и неке листове који су излазили у Русији у вријеме првог свјетског рата. Исто тако интересантна је мемоарска грађа настала у том периоду или одмах послје тих збивања. Међутим, она је доста оскудна, јер јој се поклонило нешто више пажње тек у скорије вријеме, када водећих политичких личности црногорске емиграције из тог периода нема више међу живима.

Чести ратови Црне Горе с Турском у прошлости погоршавали су ионако тешко економско стање црногорског живља. Они су за собом остављали згаришта и пустош. Поред ратних недаћа црногорски народ су пратиле и честе гладне године. Ови и други фактори присиљавали су Црногорце на иселјавање у друге земље.

Иселјавање Црногораца у Русију датира још од почетка XIX вијека, када је тамо отишло неколико стотина црногорских породица. Посредством црногорских главара, у разним крајевима Русије добијале су земљу и стално је насељавале. До иселјавања је дошло и почетком XX вијека. Сем породица, у Русију су одлазили и појединци, на зараду. Ови иселјеници су се тамо запошљавали у разним мјестима, у рудницима, фабрикама, грађевинама, на изградњи жељезничких пруга и других објеката. Поред обичних физичких радова, радили су и на пословима за које се тражила одређена стручна квалификација. Неки су се оспособљавали и за самосталне предузимаче. Такви су се ријетко враћали у Црну Гору, јер су знали да тамо неће наћи посао за који су се оспособили у Русији.³

Кад би у Цариграду и другим мјестима Турске остали без посла, Црногорци који су се тамо налазили на раду, ишли су у најближа индустријска и друга мјеста Русије. Било их је у Батушу, Кубану, Тифлису, Кавказу, Нахичевану, Констанци, Ташкенту, Самарканду и другим мјестима. Прилично их је било запослено у Одеси и Севастопољу, а највише на пословима Руског паробродског и трговачког друштва у Одеси. Било их је и у Ростову на Дону, Минитопољу и другим мјестима.

Црногорски добровољци су учествовали у руско-јапанском рату на страни Русије. У Русији су стизале мање групе црногорских добровољаца из Црне Горе, из Турске, са југа Русије и

³ Др Ђорђевић—Ђоко Д. Пејовић, *Иселјавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, 117—129; 209—219; 332—336.

из разних мјеста Далеког истока, пдје су били на радовима. У рату су учествовали најчешће као подофицири, а мањи број и као официри. Ови добровољци су добијали пензију, од које су потом одвајали и слали својим породицама у Црној Гори. Од тада је више њих текло каријеру у царској војсци. Послије завршетка руско-јапанског рата и у Владивостоку је радила већа група Црногораца. Имали су своје друштво и радили су на паробродима.⁴

Приличан број црногорске омладине школовао се у Русији. Највише их је било на високим школама. Неки су послије завршене високе школе и остајали у Русији. Када је ријеч о школовању црногорске омладине у Русији, потребно је нагласити да је тамо било дјеце и из сиромашних црногорских породица. Један број ове омладине учио је у техничким, пољопривредним, баштованским и виноградарским школама на Криму, други у занатским школама у Одеси, а трећи у војним школама у Одеси и Тифлису. Било их је и у богословским школама у Кијеву, Москви и Тифлису. Приличан број њих учио је на високим школама у Москви, Петрограду и Одеси.

Од почетка XX вијека у Русији, као и у неким другим земљама, било је и црногорске политичке емиграције. То су углавном били противници књаза Николе и династије Петровића. Политичка емиграција подстигла је и осталу емиграцију на већу политичку активност. На политичку заинтересованост и активизацију црногорске емиграције утицали су, поред осталог, и догађаји у Црној Гори настали почетком XX вијека. У Русији су, међу црногорском емиграцијом, били најактивнији политички емигранти, а затим студенти.

На политичку активизацију црногорске емиграције у Русији уочи првог свјетског рата нарочито је утицало питање уједињења Црне Горе и Србије. На томе је радила црногорска политичка емиграција и омладина, уз помоћ српске владе и југословенски оријентисаних људи. На томе се радило и у Црној Гори. Тако су, на примјер, почетком 1914. године поборници уједињења одржали тајни састанак у Подгорици (данашњи Титовград), на коме је, поред осталог, ријешено да Тодор Божовић и Антонија Марковић оду у Русији и да руској влади поднесу један меморандум о црногорском питању.⁵ Посредством српског посланства и др Вукашина Марковића, они су у априлу предали руском министарству спољних послова један опширан меморандум о нужности уједињења Црне Горе и Србије. Пошто је руска влада и према тог меморандума подржавала мишљење о уједињењу Црне Горе и Србије, они су добили обећања да ће се она заложити за ту ствар.

Међу црногорском емиграцијом у Русији политички су били активни углавном млађи интелектуалци, али ће под њиховим

⁴ Исто, 334.

⁵ Др Димитрије—Димо Вујовић, Уједињење Црне Горе и Србије, 70.

утицајем током 1917. и 1918. године доћи до политичке активизације и остале црногорске емиграције.

Црногорски одбор за народно уједињење, одмах након свог формирања у Паризу дошао је у контакт са српским послаником у Петрограду Спалајковићем и црногорским публицистом Луком Пиштелићем који је такође живио у Петрограду.⁶ Од Пиштелића је тражено да формира један одбор који би међу црногорском емиграцијом у Русији радио на уједињењу Црне Горе и Србије и који би био у сталној вези с одбором у Паризу. Пиштелић се одазвао овом позиву, па је средином јула 1917. године кооптиран за члана Црногорског одбора за народно уједињење.⁷ Када је прихватио овај позив, Пиштелић је међу црногорском емиграцијом у Русији започео веома жив рад на уједињењу Црне Горе и Србије.

Потребно је истаћи да су у неким већим градовима Русије постојале црногорске колоније и удружења која су окупљала црногорску емиграцију. Удружења и друштва Црногораца у Русији до 1917. нијесу била чисто црногорска, а и они су се учлањивали у разна југословенска удружења и друштва. Међутим, друкчије је било са колонијама. Црногорске колоније у појединим већим мјестима Русије окупљале су само црногорски живаљ. Но, ми ћемо се овдје осврнути само на политичку оријентацију и рад оних иселеничких организација (удружења, друштава и колонија) које су постојале до краја 1917. или су формиране током те године.

У Москви је 1917. године постојало југословенско друштво Коло. Оно је окупљало југословенску интелектуалну омладину која је живјела у Москви. Средином исте године у њему је већину чинила црногорска интелектуална омладина, јер су србијански интелектуалци били узети у војску, а осталих Југословена био је у њему веома мали број.⁸ Тада је председник удружења био Петар Ж. Драговић, а секретар Михаило Ј. Голубовић, обојица из Црне Горе. Према неким подацима, Драговић је био социјалиста. Он је био у сукобу са неким члановима удружења. Крајем септембра 1917. године његови политички противници припремали су терен да га смлијене са председничког положаја.⁹ Међутим, избијањем октобарске револуције њихова је намјера осујећена.

У Петрограду је до краја септембра 1917. године постојала црногорска колонија, коју су чинили већином интелектуалци запослени у разним руским установама. Неки су покривали и високе службеничке положаје, као Милован Цаковић, Лука Пиштелић

⁶ Исто, 267.

⁷ Исто, 232.

⁸ Библиотека Историјског института Титоград (БИИТ) Црногорски одбор за народно уједињење, Исто, ф. 59, Извјештај Л. Пиштелића из Петрограда од 24. септембра (по с. к.) 1917 — Андрији Радовићу у Паризу.

⁹ Исто.

и други. У Петрограду је 1917. године студирало и 10 црногорских студената.¹⁰

Приличан број Црногораца 1917. године живио је у Одеси и Владивостоку. У Одеси је те године студирало 15 црногорских студената. Било је ту и неколико официра и службеника, али је највише било оних који су се ту нашли „трбухом за кружом“.¹¹ Исте године мање групе Црногораца налазиле су се у Кијеву, Кишињеву, Владикавказу, Харкову, Ростову, Харбину и другим мјестима.¹²

Један број Црногораца 1917. године налазио се и у руској војсци. Поред редова и нижих официра било је и неколико виших официра. У чину генерала били су Јован Поповић—Липовац и Лука Гојнић. Било је више потпуковника и пуковника — Црногораца или оних црногорског поријекла.¹³

Непосредно уочи октобарске социјалистичке револуције црногорска емиграција у Русији била је политички веома ангажована око питања уједињења Црне Горе и Србије. У вези са њим Пиштелић је предузео енергичне кораке. Највећу подршку и помоћ нашао је код Радослава Јовановића и српског посланика Спалајковића у Петрограду. Природно, Пиштелић је прво за ствар уједињења почео окупљати Црногорце у Петрограду. Он се прихватио растурања листа *Уједињење* и других издања Одбора. Прије његовог кооптирања за члана Црногорског одбора за народно уједињење око ових послова старало се Српско посланство. Пиштелић је растурао лист међу црногорским живљем у Петрограду, Москви, Одеси и „разним правцима Русије, до Харбина и Владивостока“.¹⁴ У циљу формирања одбора који би међу црногорском емиграцијом радили на уједињењу Црне Горе и Србије. Пиштелић је 1917. године мјесец дана (12. август — 12. септембар по ст. к.) провео у Москви и Одеси. Он је у Москви одржао три збора црногорске емиграције. На зборовима, као и у приватним разговорима са појединцима, свестрано су разматрана најактуелнија питања у вези с уједињењем Црне Горе и Србије.¹⁵ Он је

¹⁰ Исто, ф. 59, Црногорска колонија у Петрограду крајем септембра 1917.

¹¹ Исто, Црногорски одбор за народно уједињење, ф. 59, Пиштелић — Радовићу, 24. септембра (по ст. к.) 1917. Димо Вујовић, Октобарска револуција и црногорска емиграција, 65; Исто, Уједињење Црне Горе и Србије, 268.

¹² БИИТ, Црногорски одбор за народно уједињење, ф. 59, Извјештај Л. Пиштелића из Петрограда од 28. октобра (по ст. к.) 1917 — А. Радовићу.

¹³ Др Перо Ђ. Шоћ, Црна Гора за пробој Солунског фронта, Београд 1929, 9—10.

Јован Поповић—Липовац био је у руској војсци још од 1877. Лука Гојнић био је црногорски официр — бригадир. После је капитулације црногорске војске 1916. избјегао је из Црне Горе. Кратко вријеме био је генерал у руској војсци на Солунском фронту. — Према подацима др Новице Ракочевића.

¹⁴ БИИТ, Црногорски одбор за народно уједињење, ф. 59, Пиштелић — Радовићу, 24. септембра (по ст. к.) 1917.

¹⁵ Исто.

овдје радио преко већ поменутог омладинског удружења — *Кола*. Пиштелић је својим боравком у Москви и постигнутим резултатима био задовољан, а нарочито ставом омладине, јер је сва била за уједињење и за програм Црногорског одбора за народно уједињење. Истина, и већина осталог црногорског живља у Москви било је за уједињење, с тим да се питање династије и остало ријеша након уједињења. Један мањи број био је за краља Николу и династију Петровића.¹⁶

У Одеси је Пиштелић наишао на приличне тешкоће. Тамо није било никакве организације црногорске емиграције, нити пак српске или југословенске. Осим тога, већина Црногораца била је за краља Николу.¹⁷ Пиштелић је тамо остао двије недјеље. Прво је одржавао појединачне састанке и са присталицама и са противницима уједињења, а затим је одржао и три општа збора на којима је постигнут компромис између ове двије политичке струје. Формирано је *Црногорско друштво у Одеси*. Друштво је усвојило компромисна правила, која су се изјашњавала за уједињење. У вези са тим у њима се каже: „У политичком погледу друштво стоји на становишту потпуног јединства српског народа и радиће у корист националног уједињења свију Срба и државно-правног уједињења Срба, Хрвата и Словенаца“. Као објашњење уз овај члан стоји: „Коначно рјешење свију питања која стоје у вези са уједињењем, према црногорском народу, односно народима Југославије имају бити ријешена на заједничкој Великој народној скупштини“.¹⁸

За предсједника друштва изабран је др Илија Бошковић, а за секретара Станко Вучковић. Благајник друштва био је Илија Бацковић.¹⁹ Друштво је у почетку бројало 40 чланова. Члан друштва могао је бити „сваки рођени Црногорац и Црногорка, који је навршио 18 година, без разлике поданства, занимања и мјеста у коме живи“. Према Правилима, чланови друштва су могли бити и лица друге националности, али само као добротвори.²⁰

У Одеси се тада налазио Марко Цемовић,^{20а} који је тамо заузимао положај генералног српског конзула. Он је био огорчени противник краља Николе. И у штампи је писао против њега, па је тиме навукао велику мржњу већине Црногораца у Одеси. Ово га замало није коштало живота. Пиштелић је улагао напоре да уклони дубоки јаз између Цемовића и његових противника. Формирањем Друштва он је ипак успио, бар за прво вријеме, да мало смири Цемовићеве противнике. Међутим, у Друштву је

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, ф. 59, Правила Црногорског друштва у Одеси.

¹⁹ Исто, Пиштелић — Радовићу, 24. септембра (по ст. к.) и 12/25. децембра 1917.

²⁰ Исто, Правила.

^{20а} Цемовић је родом из Буча код Берана (Иванграда). Био је држављанин Србије,

ипак дошло до трвења око питања уједињења Црне Горе и Србије (овдје су, у Одеси, неслагања међу црногорском емиграцијом у Русији у вези с овим питањем највише дошла до изражаја).

По повратку из Москве и Одесе Пиштелџић је ступио у контакт са црногорском емиграцијом и у другим мјестима Русије. Тако је на примјер, у септембру и почетком октобра имао везу са капетаном Стеваном Радовићем, поручником Петром Лопушином и др Николом Кешелјевићем, који су се налазили на фронту; др Вукашином Марковићем и Војином Ракочевићем у Кијеву, др Радованом Клисићем у Кишињеву; овештеником Михаилом Вујисићем у Вилманстранду (Финландија); судијом Миланом Мрдовићем у Томељу; Перком Марковићем у Лиоки (вороненска губернија); пуковником Милошем Вуковићем у Владикавказу; студентом Радулом Велашевићем у Харкову; директором учитељске школе Јованом Рогановићем у Новом Бучу (херсанска губернија); Савом Д. Мартиновићем у Ростову на Дону; Милованом Томићем у Владивостоку и Бошком Брковићем у Харбину.²¹ Сваки од њих је у својој средини радио међу црногорском емиграцијом на уједињењу. Преко ових личности Пиштелџић је слао у поменута мјеста лист *Уједињење*, *Bulletin Yougoslave* и разни пропагандни материјал.²²

У Русији је и у току првог свјетског рата доспио један број Црногораца. Долазили су тамо и из Америке и Канаде, као добровољци. По доласку су ступали у Југословенски добровољачки корпус. У Русији су доспијевали и из аустроугарских заробљеничких логора. Наиме, познато је да су аустроугарске власти током 1916. и 1917. године извршиле многобројна интернирања у Црној Гори. Интернирци су одвођени у разне логоре на територији Аустро-Угарске. У тим логорима се 1. априла 1918. године налазило око 10.000 Црногораца. Услови живота интернираца били су веома тешки. Поред осталих недаћа, они су одвођени и на тешке радове у Галицију и Карпате.²³ Са разних радилишта, из тих и других мјеста, један број њих успио је да пребјегне на руску територију.²⁴ И приличан број Црногораца са подручја Боке Которске у току рата пребјеглао је из аустроугарске војске на територију Русије.²⁵

Непосредно уочи велике октобарске социјалистичке револуције у Русији се нашао велики број Црногораца, како оних које је тамо затекао рат тако и оних који су тамо доспјели у току рата.

²¹ Исто, ф. 59, Пиштелџић — Радовићу, 28. октобра (по ст. к.) 1917.

²² Исто.

²³ Архив радничког покрета Југославије (АРПЈ), фонд Југословени у октобарској револуцији, ф. 549, о. 6, е. х. 6. МФ 106, трака 419, снимак 156, Молба Риста Милића — Одбору Југословенске комунистичке групе; Архив Историјског института Типоград (АИИТ), Сјећања Николе Драговића, Јована А. Срдановића и Николе Р. Милатовића.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, Сјећања Николе С. Рајевића.

Као што смо већ нагласили, октобарска револуција затекла је црногорску емиграцију у Русији ангажовану око питања уједињења Црне Горе и Србије. Захваљујући баш том питању, њу су догађаји затекли организационо повезану. Та је околност добрим дијелом утицала да она заузме одређенији став према октобарској револуцији.

У данима октобарске револуције југословенска емиграција у Русији није иступала ни на страни револуције ни на страни контрареволуције према својој националној или покрајинској припадности, већ су то чинили као Југословени.

Уочи избијања велике октобарске револуције међу црногорском емиграцијом у Русији није било неке социјалдемократске организације. То су биле групе и појединци који су постали социјалисти или њима блиски под утицајем руских социјалиста. Било их је који су били чланови Руске социјалдемократске радничке партије. Међу њима били су најистакнутији др Вукашин Марковић, студент медицине Петар Драговић и брат му Павле Драговић. Марковић је дуго година провео у Русији. Члан Руске социјалдемократске партије постао је 1903. године. Са Лењином се лично познавао и са њим је сарађивао у данима револуције, као и са осталим бољшевичким првацима. Политички је био веома активан. Исто је тако политички активна била и његова бивша жена, Францускиња Јованка Лабурб (Jeanne Labourb). Она је углавном радила међу француском емиграцијом. Марковић је био најистакнутији и најзаслужнији Југословен у окупљању Југословена на страни октобарске револуције и формирању Југословенске комунистичке групе (бољшевика) у Русији 1918. године.

Поред социјалдемократских група и појединаца које је рат затекао у Русији, неки црногорски социјалисти су у Русији доспјели и у току рата. Међу њима су били најпознатији Петар М. Никезић и Милан Јаковић.²⁶

Као што смо већ рекли, ни црногорски социјалисти ни остала емиграција нијесу иступали посебно у данима октобарске револуције, већ у заједници са југословенским социјалистима, односно емиграцијом. Због тога се став црногорских социјалиста, као и остале емиграције, према октобарској револуцији у основи мора сагледавати у оквирима југословенских социјалиста, односно југословенске емиграције.

Југословенски социјалисти су се залагали за уједињење Црне Горе и Србије. Њихов рад је помагала и српска влада. Уочи октобарске револуције и првих неколико мјесеци по њеном избијању, у Русији није било чланова Српске социјалдемократске партије. Социјалдемократи из редова заробљених Срба нијесу

²⁶ АРПЈ, фонд Југословени у октобарској револуцији, фонд 549, опис 6, ед. хр. 10, МФ 16/36 (494—96). — Писмо М. Јаковића.

П. Никезић је радио међу анархистима, противницима совјетске власти, и то за рачун српске владе.

долазили у додир са званичним представницима Србије, него су се још од почетка 1917. године оријентисали лијево.²⁷ Уочи избијања револуције у Петрограду су се налазили др Мијо Радошевић и Франђо Маркић, делегати Хрватске, односно Босанско-херцеговачке социјалдемократске партије. Тих дана је у Петроград допутовао и Петар М. Никезић, родом из Бара. Никезић је прије првог свјетског рата радио у Црној Гори као банкарски службеник. У току рата слат је у Египат ради набавке хране. Након пада Црне Горе пошао је у Америку, гдје је радио као банкарски службеник. У Русији је дошао да ради у једној америчкој банци.²⁸

Чим су стигли у Русију, југословенски социјалисти Радошевић и Никезић политички су постали веома активни. Повезали су се са политички познатијим Југословенима у Русији, као и са неким бољшевичким првацима. Када је избила револуција и почело се говорити о миру, они су се код бољшевичких првака живо заинтересовали за то какав ће став бољшевици заузети у току преговора према Југословенима под Аустро-Угарском. У току тих разговора они су од бољшевичких првака добили обећања да ће у току преговора о миру заступати Југословене колико то буду могли. Њима двојици је препоручено да заробљени Јужни Словени и остали Словени донесу резолуције да ће се борити до краја против Аустрије, а бољшевици ће те резолуције доставити преговарачима у Брест-Литовск.²⁹ Под утицајем неких бољшевичких првака ријешено је да југословенски социјалисти добију одјелење при Народном комесаријату за спољне послове, да им се обезбједе потребна средства за листове преко којих би вршили пропаганду међу заробљеницима и да се уведу у комисију комесаријата за југословенске ствари.³⁰

Совјетска влада и Руока социјалдемократска радничка партија покренуле су крајем 1917. године акцију да странце који су се налазили у Русији у што већем броју ангажују на страни револуције или да бар парализују њихово учешће у контрареволуцији. У том смислу бољшевици и југословенски социјалисти отпочели су широку пропагандну кампању. У њој су узели учешћа и они Југословени који су дуже времена провели тамо и који су већ били чланови бољшевичке партије. Међу најактивнијим југословенским бољшевицима у Русији био је др Вукашин Марковић. Лично по Лењиновом налогу водио је пропаганду међу за-

²⁷ Др Богумил Храбак, Српски социјалисти у избеглиштву према променама у Русији 1917—1918. године, 66.

²⁸ БИИТ, ф. Црногорски одбор за народно уједињење, ф. 59, Пиштемљић — А. Радовићу, 12/25. децембра 1917.

²⁹ Б. Храбак, Покушаји Српске владе да политички користи социјалдемократе 1917—1918. године, 126.

³⁰ Исто.

робљеницима у Русији, а био је један од организатора интернационалних јединица Црвене армије.³¹

Након избијања октобарске револуције почеле су да ничу и нове организације југословенских емиграната. Почетком децембра 1917. године основано је *Југословенско друштво у Петрограду*.³² Задатак му је био да окупља све Југословене који живе у Русији — у циљу заједничког рада на уједињењу југословенских покрајина. У њему је било највише Црногораца, а било је још и Срба, Хрвата и Словенаца. За предједника је изабран Лука Пиштељић, а за потпредједника др Мијо Радошевић.³³ Секретари друштва били су Драг. Илић и професор Милош Московљевић; а за чланове управе су изабрани др Ж. Њежић, бивши заступник у Босанском сабору, и др Ј. Стефанчић; чланови надзорног одбора били су др Радослав Јовановић, др Андрија Петровић, бивши заступник у Босанском сабору, и проф. М. Меденица; чланови суда части — др Р. Калуђеровић, М. Баковић и Фотије Станојевић.³⁴

Након избијања револуције у Русији је био политички веома активан и др Радослав Јовановић, професор опште историје. Иако није био ни большевик ни социјалиста, политички је остао, гледано са становишта буржоаских политичких интереса, један од најтрезвенијих Југословена у периоду револуционарних збивања у Русији. Јовановић је рођен у околини Никшића. Школовао се у Србији. Био је близак веома Пашићу. У Русији је био од 1913. године. Искрено је био југословенски оријентисан. Под большевцима се брзо снашао и лако успоставио нове везе. Иако је био на линији званичне политичке српске владе и радио на томе да Југословени наставе рат до побједе и до ослобођења и уједињења, критиковао је методе и поједине ставове званичне српске политике. Реално је увидио да су большевици једина стварна политичка снага у Русији, па је настојао да се са њима успоставе и званични дипломатски односи и био је против сваке интервенције.³⁵

Након оснивања друштва у Петрограду долази до оснивања југословенских друштава у Одеси, Кијеву и Москви. У Москви је 1918. године црногорско друштво *Братство* донијело свој програм и устав којима се изјашњава за уједињење Југославије.³⁶

³¹ И. Очак, *Из историје учасћа Југославја...*, 284. Опширније о Марковићевом раду у Русији: др Димитрије—Димо Вујовић, *Учесће Вукашина Марковића у октобарској револуцији и њени одјаци у Црној Гори (у штамп)*.

³² ВИИТ, ф. Црногорски одбор за народно уједињење, ф. 59, Л. Пиштељић — А. Радовићу, 12/25. децембра 1917.

³³ Исто.

³⁴ Б. Храбак, *Рад Пашићевог поузданика у Русији др Радослава Јовановића...*, 130—131.

³⁵ Опширније о Р. Јовановићу: Б. Храбак, *Рад Пашићевог поузданика у Русији...*, 127—157.

³⁶ Ђ. Пејовић, *Исељавања Црногораца...*, 335.

Када су почели преговори о миру, југословенска друштва у Русији су — прије но што ће се у цјелини или појединачно одредити за револуцију или ће према њој остати лојална — по претходном договору са большевичким правцима поднијела Совјету народних комесара декларације о миру. Такву декларацију поднијело је и *Југословенско друштво у Петрограду* 13. јануара 1918. године. У свим тим декларацијама изражавано је увјерење „у побједу демократских принципа — слободе и права народа на самоопредељења“. Уиме тих принципа захтијевала су да се омогући организовање политички и економски независне југословенске државе, и то од оних територија на којима су масовно живјели Југословени. Њихова је парола била: *Само своје! Ништа туђе!*³⁷

Крајем 1917. године у саставу Одјелења за заробљенике при Народном комесаријату иностраних дјела формиран је Југословенски одсјек. Ускоро послје организовања југословенског одсјека у Петрограду је почео излазити на српскохрватском језику лист *Земља и слобода*, орган радничко-сељачке владе — Совјета народних комесара. Лист је био намијењен југословенским заробљеницима и бесплатно је дијељен.³⁸

У прољеће 1918. године у Москви је одржан конгрес заробљеника, у присуству око 400 делегата, који су представљали око 500 хиљада револуционарно оријентисаних заробљеника разних народности. По одлуци тога конгреса убрзо је основана Федерација иностраних група при Руској комунистичкој партији (большевика). Федерација је ставила себи у задатак уједињење свих иностраних комуниста који се налазе у саставу Руске комунистичке партије (большевика) ради његовог приступања Трећој интернационали и ради опште борбе против социјалдемократа и опортуниста. У оквиру федерације током 1918. године организоване су комунистичке групе: Немаца, Пољака, Мађара, Чеха и Југословена. Основни задатак ових група у почетку био је да међу ратним заробљеницима у Русији врше пропаганду са циљем да они пређу на страну октобарске револуције и большевика, а затим да послуже као језгра за стварање комунистичких партија у својим земљама.³⁹

У мају 1918. године у Москви је основано *Југословенска револуционарна федерација*, која се изјаснила да не признаје никакве границе које би разједињавале Југословене. Федерација је изјавила да се неће мијешати у унутрашње ствари Русије. У њој су биле заступљене све југословенске политичке и националне групе изузев большевика. Федерација је издала један проглас

³⁷ АРПЈ, Ф. Југословени у октобарској револуцији, МФ, 47/262 (248—251), Декларација југославјанског общества в Петрограде о миру.

³⁸ И. Очак, Из историји учасћа Југославјан. . ., 282; Исто, Југославјанские интернационалисти. . .

³⁹ Исто; Момчило Зечевић, Социјалистичка радничка партија Југославије (Комуниста) и III интернационала, Историјски гласник 1963/4, 7.

југословенској емиграцији у Русији, позивајући је да настави борбу за рјешавање југословенског питања. Она је у том прогласу апеловала на Југословене у Русији да не ступају ни у какве интервенционистичке групе против совјетске власти. Федерација је је и даље све наде полагала у велику улогу Русије у политичким збивањима у Европи. Проглас је потписало 46 чланова.⁴⁰

Још у току формирања руководство Федерације је рачунало на помоћ совјетске власти. Због тога се Федерација и обратила совјетима да јој омогуће организовање заробљеника југословенске народности и добровољачке одреде, које би упутила на Балкан, као и отправаљање разних дружина у савезничке државе.⁴¹ Федерација је јасно оцртавала свој национални програм, а тражила је да се аграрни проблеми ријеше у корист сељака без откупа — као минимални социјални програм. Федерација је имала своје органе: Совјет и Извршни комитет који је сачињавао пет секција.⁴²

Почетком маја Федерација је у Москви покренула свој лист — *Слобода*. Редактор листа био је др Мијо Радосевић који јој је пришао.⁴³ Федерација је била за продужење рата заједно са савезницима. Она то није крила од совјета, као ни то да не жели да Југословени ратују против Русије ни на каквом фронту.⁴⁴ Совјети су у почетку помагали Федерацију. Међутим, нешто касније она је, на инсистирање југословенских бољшевика, изгубила сваку подршку совјета. Ипак, *Југословенска револуционарна федерација* значила је корак улијево од оног стања какво је било када је требало да се око *Југословенског друштва у Петрограду* окупе сви Југословени у Русији. Добрим дијелом она је била резултат рада и компромиса Радослава Јовановића. Он је на ванредном засједању Федерације, јула 1918. у Москви, тражио од српског посланика Спалајковића да да свечану изјаву да војници из Добровољачког корпуса неће бити употријебљени у руском грађанском рату. Заступао је мишљење да би југословенски добровољци могли бити употријебљени, на захтјев совјетске владе, само против Њемаца. Међутим, Спалајковић је избјегао да да такву изјаву.

Јовановић се залагао код Пашића да се српска војска и југословенски добровољци не употребљавају у интервенционистичке сврхе. Касније је писао да је његов став према револуцији пао у очи и савезницима и свим најутицајнијим револуционарима главних струја руске револуционарне мисли и праксе.⁴⁵ Према његовим мемоарима, он је од Лењина добио признање за југосло-

⁴⁰ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, МФ 47 (273—274), Проглас Југословенске револуционарне федерације.

⁴¹ В. Храбак, Рад Пашићевог поузданика у Русији..., 147.

⁴² Исто, 148.

⁴³ И. Очак, Из историје..., 282.

⁴⁴ В. Храбак, Рад Пашићевог поузданика у Русији..., 148.

⁴⁵ Исто.

венско питање и дубоко схватање националне борбе против Турака и Аустро-Угарске, да то његово схватање по тачности и суштини више вриједи од свега онога што су о томе рекли сви руски цареви од Василија Ивановича до Николе II закључно.⁴⁶

Најближи сарадник Јовановића у Русији био је Лука Пиштелић. Највише је радио међу црногорском емиграцијом. У прољеће 1918. прешао је у Москву. Од почетка је био непријатељски расположен према октобарској револуцији и бољшевицима. Чим је дошло до формирања југословенских комунистичких група у већим мјестима Русије и распадања Федерације, он се осјећао политички немоћним. Није умιο да се снађе у новонасталим политичким приликама у Русији. Био је далеко од политичке провидљивости Јовановића. Увиђајући своју политичку немоћ, почетком јула исте године, тражио је од председника Црногорског одбора Андрије Радовића да пређе у Париз, јер би „тамо био много кориснији“.⁴⁷ Међутим, Спалајковић је сматрао да је потребно да он и даље остане у Русији. Крајем јула Пиштелић је по Андрији Марковићу послао Црногорском одбору у Паризу преписе неких докумената из руског министарства спољних послова од којих је дошао сâм Марковић, а односили су се на краља Николу.⁴⁸ Преписи ових докумената имали су се користити у кампањи против краља Николе и његове владе. Пиштелић је поново тражио од Црногорског одбора да пође из Русије. У другој половини 1918. председник Црногорског одбора Радовић тражио је да Спалајковић посредује код совјетских власти да се Пиштелићу омогући одлазак из Русије. Како Спалајковић није тада имао везу са Москвом, Радовић се крајем септембра обратио лично Пашићу, да он на неки начин посредује код совјетских власти да се Пиштелићу дозволи прелазак у Шведску.⁴⁹ Међутим, до одласка Пиштелића из Русије тада није дошло.

Упоредо са оснивањем *Југословенске револуционарне федерације* дошло је до оснивања Југословенске комунистичке групе (бољшевика). Југословенски комунисти у Москви, који су одбили учешће у *Југословенској револуционарној федерацији*, током маја 1918. године одржали су низ консултовања у циљу формирања посебне југословенске комунистичке групе, која је била у саставу Федерације иностраних група Руске комунистичке партије (бољшевика). Они су се консултовали и са неким бугарским комунистима, па су дошли до споразума да при Комесаријату за националности оснују одсјек за Јужне Словене. Највјероватније крајем марта 1918. године, у Москви је основана Југословенска комунистичка група (бољшевика), као секција Руске комунисти-

⁴⁶ Исто, 139.

⁴⁷ ВИИТ, Црногорски одбор, ф. 61, Пиштелић — А. Радовићу 10/23. јула 1918.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто, Радевић 15/28. септембра 1918 — Пашићу.

чке партије(б).^{49a} Од 16. маја, када је у Москви одржан састанак југословенских комуниста, експлицитно се биљежи назив Југословенска комунистичка емигрантска група (бољшевика).

Циљ оснивања ове групе био је окупљање свих Југословена који су стајали на платформи комунистичког програма и заштите совјетске власти.⁵⁰ У резолуцији усвојеној на састанку од 16. маја 1918. године истакнута је нужност оснивања југословенског одсјека при Комесаријату за националности Руске комунистичке партије (бољшевика). За оснивање партије, односно групе, они су добили сагласност совјетских власти. Мјесец дана касније ова група је донијела и свој Устав, по коме је добила име Југословенска група Руске комунистичке партије (бољшевика).⁵¹

Један од оснивача и главних актера Југословенске комунистичке групе (бољшевика) био је др Вукашин Марковић. Он је ускоро постао и њен предсједник. Група је издавала лист — *Всемирная революција*, чији се први број појавио 8. јуна 1918. године у Москви. Одговорни уредник листа био је Марковић. У почетку он је највише и писао за овај лист.⁵²

Крајем јула исте године при Народном комесаријату за националности, на предлог Југословенске комунистичке групе, основано је Одјељење за Јужне Словене.⁵³ За представника Југословенске комунистичке групе у Комесаријату за националности именован је Вукашин Марковић, а за његовог замјеника Владимир Чопић.⁵⁴ Крајем августа исте године Одјељење Јужних Словена при Комесаријату за националности донијело је свој оквирни план рада. У саставу овог одјељења постојале су четири секције (војна, радна, културно-просвјетна и политичко-агитациона).⁵⁵

У другој половини септембра 1918. године именовано је руководство Одјељења за Јужне Словене при Комесаријату за националности, у које су ушли: Вукашин Марковић, предсједник, Иван Ференчак, секретар, и чланови: Петар С. Смилев, Владимир

^{49a} Опширно о овоме: Б. Храбак, Партијска организација и форуми комуниста Југословена у Совјетској републици 1918—1921. године, Зборник радова у част 50-годишњице велике октобарске револуције, Приштина — октобар 1967.

Користим прилику да се захвалим др Богумилу Храбаку на корисним сугестијама приликом припремања овога рада за штампу.

⁵⁰ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, МФ 47/262/1—2, Југославјанска ком. эм. партија мая 1918. — В Исполнительном комитету.

⁵¹ Исто, МФ 16/33 (379—380), Учредительный устав Югославянской группы РКП (б).

⁵² Исто, МФ 47/262 (270—274); РКП (б) Югославянокая група, 25. VII 1918 — Централном комитету; *Всемирная революција*, бр. 1 од 8. VI 1918.

У заглављу листа је писало: *Всемирная революција, Светска револуција, Светска револуција, Светска револуција, Светска револуција, Светска револуција.*

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, МФ 47/262 (275—279).

Чопић и Иван Матузовић. Смилов је био представник Бутара у овом руководству. Он је истовремено био и члан редакције листа.⁵⁶

Сједиште и Југословенске комунистичке групе и Одјељења за Јужне Словене при Комесаријату за националности било је у Москви.

Након организационог формирања Југословенске комунистичке групе (бољшевика) њени чланови и руководство предузели су веома жив рад међу Југословенима у Русији. Током 1918. године формиран је низ југословенских комунистичких секција у више мјеста. Крајем исте године Југословенска комунистичка група бројала је око 430 чланова.⁵⁷ Политички утицај групе све више је јачао међу Југословенима у Совјетској Русији, тако да су до краја 1918. године разна југословенска и црногорска удружења и формално престала да постоје.

Од средине 1918. године наступа расуло у *Југословенској револуционарној федерацији*. Тада је похапшена сва српска војна мисија и готово читав Совјет и Извршни комитет Федерације. Крајем године Радославу Јовановићу било је одобрено да остане у Русији. Циљ његовог останка био је да ради на томе да се не би прекинуле везе између новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са Совјетском Русијом; да помогне евакуацију југословенског живља у Русији и да својим ангажовањем код југословенске владе спријечи учешће Југословена у интервенцији против Совјетске Русије.⁵⁸ Крајем 1918. године Комесаријат за иностране послове, издао је Јовановићу увјерење на основу кога му је дозвољено да присуствује сједницама Централног извршног комитета и неограничено право одласка у Србију и друге савезничке и неутралне земље и повратак у Совјетску Русију. Априла 1919. Јовановић је дошао у сукоб с југословенским комунистима у Москви због затварања Српског конзулата. Од тада је изгубио раније позиције код совјета. Његова настојања да му се омогући повратак у земљу нијесу успјеле све до средине 1923. године. И након повратка у земљу заузимао је коректан став према Совјетском Савезу. Од стране владајућих југословенских крутова сматран је бољшевиком. Због тога није могао добити запослење. Још одмах по повратку у земљу — Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца предвиђао је судбину руског царства.⁵⁹ Јовановић је био један од оних Југословена некомуниста који су имали најкоректнији однос према октобарској револуцији и совјетској власти.

Одмах по избијању октобарске револуције дошло је до политичког превирања међу црногорском емиграцијом. То се нај-

⁵⁶ Исто, МФ 47/262 (280), Оддел Јужних Славјан 18. IX 1918 — Комитету по делам националности; Исто МФ. 16/33 (502—503), Записник сједнице Југ. ком. групе од 5. IX 1918.

⁵⁷ Восмой съезд РКП (б), Протоколи, Москва 1959, 504.

⁵⁸ В. Храбак, Рад Пашвићевог поузданика..., 155.

⁵⁹ Исто, 128.

прије и најјаче испољило међу црногорском емиграцијом у Москви. Тамо су најактивнији били Петар Драговић и брат му Павле.⁶⁰ До још већег политичког трвења и превирања дошло је након формирања Југословенске комунистичке групе.

На црногорску емиграцију (нарочито студенте и раднике) у смислу њеног опредјељења за октобарску револуцију свакако је највећи утицај извршио Вукашин Марковић. Још и прије револуције имао је он утицаја на црногорске студенте. Преко њих је вршио утицај и на осталу емиграцију у вријеме формирања Југословенске комунистичке групе.

Међу црногорском емиграцијом у Москви врло је активан био и Жарко Милановић, који је прије I свјетског рата службовао на Цетињу. Рано је постао члан Југословенске комунистичке групе у Москви. У раду групе био је активан, па је кандидован и у њено руководство. Средином септембра изабран је за књиговођу и благајника у групи, умјесто Године.⁶¹ Када се октобра 1918. повела дискусија о реорганизацији Југословенске комунистичке групе, он је предлагао да се група реорганизује у Балканску федерацију. Овај његов предлог није прихваћен.⁶² Он је у новембру исте године као комунистички агитатор послат на рад у Црну Гору.⁶³ Тада је послата већа група југословенских комунистичких агитатора на Балкан. Крајем те године као чланови југословенске комунистичке групе послати су на рад у Црну Гору: Тадија Перишић, Симеун Павловић и Душан Остојић.⁶⁴

Почетком августа 1918. године за члана Југословенске комунистичке групе у Москви примљен је Иван Пилетић, а средином тог мјесеца и неки Бабић, обојица из Црне Горе.⁶⁵

Још почетком септембра 1918. године један број Црногораца у Москви дао је добровољне прилоге за Југословенску комунистичку групу. Међу њима су били: Иван Радовић, Блажо Ђуровић, Марко Чановић, Станко Поповић и други.⁶⁶ Нешто касније сви су они постали чланови Југословенске комунистичке групе у Москви. Те године члан Групе постао је и Марко Греговић, који је 1920. године био из ње искључен.⁶⁷

Средином септембра 1918. године у Москви је примљено за кандидате за чланове Југословенске комунистичке групе 30 чла-

⁶⁰ БИИТ, Црногорски одбор, ф. 59, Пиштелић — Радовићу, 12/25. децембра 1917.

⁶¹ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, МФ, 16/33/512, Записник од 18. септембра 1918.

⁶² Исто, МФ 16/33 (231—238), Протокол сједнице од 20. X 1918.

⁶³ Исто, МФ 16/33 (44—72), Извјештај Југословенске групе РКП (б) од 1. децембра 1918.

⁶⁴ Исто, МФ 16/33/488, Списак југословенских комуниста послатих на рад у Југославију.

⁶⁵ Исто, МФ 16/33 (496), Записници од 2. и 12. августа 1918.

⁶⁶ Исто, МФ 16/33 (485), Списак давалаца добровољних прилога за Југ. к. групу од 10. септембра 1918.

⁶⁷ Исто, МФ 16/33 (647—648), Списак искључених комуниста од 1. септембра 1921.

нова. Сви су они били у Црвеној армији. Међу њима били су и Црногорци: Мишо Прерадовић из Никшића, Лазар Радојчић, Јово Рашовић из Мораче, Иван Радоњић, Стеван Ивановић из Његуша, Марко Чановић, Роман Ивановић, Милан Марковић, Миле Жутић, Станко Поповић, Блажо Ђуровић из Црмнице, Манојло Шупковић, Богослав Шушњаревић, Милан Петровић и други.⁶⁸

Крајем 1918. године од црногорске емиграције у Москви били су организовани у Југословенску комунистичку групу: Саво Делић из Пиве, Стеван Драговић из Црмнице, Блажо Ђуровић из Црмнице, Стево Ивановић из Његуша, Мишо Прерадовић из Никшића, Јово Рашовић из Мораче, Љубо Ивановић, Коста Ковачевић из Грахова, Петар Вујовић из Бањана, др Аранђел Пилетић из Пилпера, Данило Томашић из Бањана, Иво Мартиновић и други.⁷⁰

Током друге половине 1918. године једна група југословенских комунистичких агитатора из Москве пошла је на чехословачки фронт, у Казањ, Саратов, Царицину, Астрахан и друге градове, у циљу стварања југословенских комунистичких секција. Једна од најјачих секција током септембра исте године формирана је у Царицину.

Крајем те године југословенске комунистичке секције формиране су у Петрограду, Царицину, Астрахану, Саратову, Самари, Црном Јару, Александровску и другим мјестима.⁶⁹ Готово у свакој од тих секција било је и Црногораца.

Рад на формирању југословенских комунистичких секција током 1919. године био је много интензивнији. У многим мјестима Русије формиране су нове секције, а у раније формираним број чланова се знатно повећао. Те године југословенске комунистичке секције формиране су у Одеси, Кијеву, Јекатеринославу, Иркутску, Краснојарску, Омску, Томску, Ташкенту, Самарканду и другим мјестима. Овим секцијама био је обухваћен и знатан број црногорске емиграције. Највише их је било у секцији у Ташкенту. Њој су припадали: Петар Матановић, Лука Врбановић, Томо Марушић, Владимир Никшић, Лука Грдинић, Милан Грдинић и други.⁷¹ Самаркандској, Чарджујској и другим секцијама припадали су: Марко Војиновић, Лука Вучковић, Милан Радовић, Душан Дамјановић, Будислав Ружић, Јосиф Радуловић, Август Вукован из Котора, Драго Хаџивуковић из Петровца на Мору и други.⁷²

⁶⁸ Исто, МФ 16/33/512, Записник од 18. септембра 1919.

⁶⁹ И. Очак, Из историје..., 288.

⁷⁰ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, МФ 16/33/98, 99, 102, 105, 106, 107, 110, 115, 122, 124, 131, 132 141.

⁷¹ Исто, МФ 16/37 15, 29—30); Ф. 549, оп. 6 ед. хр. 83, МФ, 106/419 (277—283).

⁷² Исто; Исто, МФ 106/419 (284—305), 310—321, Исто, ф. 549, о. 6, ед. хр. 86, МФ 16/37 (1—64).

Кијевској секцији припадали су Лука Вуковић, Војин Ракочевић, Душан Остојић и други.⁷³

Разним југословенским комунистичким секцијама припадали су, поред осталих, и ови Црногорци: Милан Радовић, Илија Марковић, Лука Вучковић, Ђорђе Остојић, Борислав Радановић, Петар Ивановић, Милан Радановић, Станко Вукановић, Душан Вучетић, Симеун Кнежевић, Драгомир Ковачевић, Симо Лончар, Божо Ђукановић, Михаило Марковић, Радован Милић, Алекса Зорић, Богдан Ђукић, Стеван Поповић, Крсто Марковић, Павле Томић, Тодор Милетић, Тадија Перишић, Симеун Павловић, Стеван Драговић, Јубо Ивановић, Коста Ковачевић, Драго Станишић, Михаило Вуковић, Иван Пилетић, Павле Греговић, Михаило Радоњић, Иван Радовић и други.⁷⁴

Један број Црногораца који су постали чланови комунистичких трупа прошао је кроз разне политичке школе и курсеве. Касније су добијали разна партијска задужења у разним мјестима Совјетске Русије.

Један број Црногораца се до октобарске револуције борио у руској војсци. То су били већином официри или питомци војних академија. Када је избила револуција неки од њих су прешли на страну револуције и узели учешћа у борбама против контрареволуционара и интервенциониста. Истина, било је и оних који су се случајно нашли у Црвеној армији. На примјер, пуковник Петар Мартиновић и нижи официри Марко Ј. Мартиновић и Александар Мартиновић нашли су се у Црвеној армији. Они су се у њој борили неколико мјесеци, а потом су прешли у Југославију. Они нијесу били организовани у комунистичку групу.⁷⁵

Један већи број црногорских емиграната борио се у разним добровољачким јединицама на страни револуције. Крајем 1918. године само у Првом југословенском добровољачком пуку било је више Црногораца који су били чланови комунистичке групе. Међу њима су били: Ђорђе Остојић, Милан Радаковић, Борислав Радановић, Петар Ивановић, Милан Радановић, Станко Вукановић, Душан Вучетић, Симеун Кнежевић, Драгомир Ковачевић, Симо Лончар, Божо Ђукановић, Михаило Марковић, Радован Милић, Стеван Ковачевић, Алекса Зорић, Богдан Ђукић, Стеван Поповић, Крсто Марковић, Павле Томић, Тодор Милетић и др.⁷⁶

Већи број Црногораца који су као интернирци успјели да побјегну из Аустро-Угарске у Русији као и оних који су као аустроугарски војници (са територије Боке Которске) побјегли на

⁷³ Исто, ф. 549, о. 6 ед. кр. 11, МФ 16/33 (396).

⁷⁴ Исто, разни списи.

⁷⁵ АИПГ, Сјећања Марка Ј. Мартиновића.

⁷⁶ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, ф. 549, о. 6, ед. кр. 17, МФ 16/33 (469—480). Списак Југословенске комунистичке групе у I југословенском пуку од 31. октобра 1918.

руску територију ступио је у разне добровољачке јединице које су се бориле на страни октобарске револуције. Међу њима се помињу: Јован А. Срдановић, Нико Драговић, Никола Р. Милатовић, Марко Н. Мартиновић, Мирко Лучић, Јово Марић, Максим Коњегић, Никола С. Рајевић, Митар Влаховић, Филип Поробић, Ђуро М. Прља, Павле С. Радоњић, Обрад Н. Секулић, Перчиновић, Крњић и други.⁷⁷

Потребно је истаћи да је Југословенска комунистичка група, односно њене секције, поред политичког развила и веома жив и интензиван културно-просвјетни рад. Поред поменутог листа преведен је на српскохрватски и словеначки језик низ Лењинових радова, као и радова других првака Руоке комунистичке партије (бољшевика). Издат је и низ прогласа и летака. Одржавани су разни састанци и митинзи, на којима су говорили истакнути бољшевици. Приличан број чланства комунистичких секција прошао је кроз разне политичке курсеве и школе. Све је ово имало великог утицаја на политичко и идејно уздизање чланства.

Незнатан дио црногорске емиграције придружио се, међутим, контрареволуцији. То су били официри које је револуција затекла у редовима руске војске. Неки су касније прешли на страну бољшевика и постали чланови Југословенске комунистичке групе. Тако је случај био и са студентом Павлом Преговићем, који је раније био у Колчаковој армији.⁷⁸

Један мањи дио црногорске емиграције у току револуционарних збивања није се солидарисао са октобарском револуцијом, али није приступио ни контрареволуцији, остајући политички пасиван. То су већином били старији интелектуалци, као Милован Цаковић, Марко Цемовић, др Анго Гвозденовић, Варнава, Андрија Марковић и други. Током 1919. и 1920. године сви су се вратили у Југославију.

Током 1920. и 1921. године у земљу се вратио и један број Црногораца који су се борили на страни револуције. Међу њима је било и организованих чланова Комунистичке партије, док је један број организованих чланова остао да живи у Совјетском Савезу.

Социјална структура црногорске емиграције у Русији била је различита: било је радника, сељака и интелектуалаца. То је у извјесној мјери утицало и на њено опредјељење, на страни октобарске револуције нашла се већина радника, сељака и млађе интелигенције. Међу овим посљедњим најактивнији су били студенти.

⁷⁷ АИИТ, Сјећања Марка Н. Мартиновића, Јована А. Срдановића, Николе С. Рајевића, Николе Р. Милатовића и Ника Драговића.

⁷⁸ АРПЈ, Југословени у октобарској револуцији, ф. 549, о. 6, ед. хр. 86, МФ. 16/36 (138—140). Павле Преговић примљен је за члана РКП (б) 7. фебруара 1920. године.

Већи дио црногорске емиграције у Русији у вријеме првог свјетског рата и октобарске револуције био је политички активан. Од окупације Србије и Црне Горе до избијања октобарске револуције она је политички била окупљена око питања уједињења Црне Горе и Србије. Један мањи дио црногорске емиграције остао је неутралан у току револуционарних збивања у Русији. То су већином били старији интелектуалци, који су се нешто касније вратили у Црну Гору. На страни контрареволуције у почетку се нашао један мањи број официра, који су раније служили у руској царској војсци. Неки од њих су се још у току револуционарних збивања вратили у Црну Гору. Онај дио црногорске емиграције који је учествовао на страни револуције, а био је организован у Југословенску комунистичку групу, био је и политички и војнички активан. Нарочито је била позната активност др Вукашина Марковића, који је након повратка у Црну Гору 1921. године покушао да у њој организује и изведе социјалистичку револуцију.